

Dr hab. Tomasz Wites, prof. UW
Wiceprzewodniczący Polskiego Towarzystwa Geograficznego
Uniwersytet Warszawski
Wydział Geografii i Studiów Regionalnych
Katedra Geografii Regionalnej

Opinia o ukraińskim podręczniku z zakresu geografii dla klasy 7. szkół średnich
ogólnokształcących

Tytuł: Geografija («Географія»)

Autorzy: Dowhań G. D. (Довгань Г. Д.)

Wydawnictwo, miejsce i rok wydania: Ranok, Kijów-Charków, 2024

Przedstawiony do recenzji podręcznik *Geografija* dla klasy 7., napisany przez Galinę Dowhań, po otrzymaniu rekomendacji Ministerstwa Oświaty i Nauki Ukrainy, wydany został w 2024 r. nakładem wydawnictwa Ranok w Kijowie i Charkowie. Podręcznik został przygotowany zgodnie z modelowym programem nauczania „Geografia. Klasy 6-9” dla placówek ogólnokształcących (aut. S. P. Zapotocki, G. I. Karpiuk, R. W. Hładkowski, A. I. Dowhań, W. W. Sowenko, Ł. M. Dacenko, T. H. Nazarenko, T. H. Hilberg, I. H. Sawczuk, A. W. Nikitczuk, W. S. Jacenko, G. D. Dowhań, W. D. Hroma, O. W. Horowoj). Program nauczania uwzględniony w podręczniku powstał zgodnie z Państwowym Standardem Kształcenia Średniego w Ukrainie z uwzględnieniem wiekowych, ogólnoucących i psychologicznych cech uczniów.

W artykule 12 ustawy Ukrainy „O edukacji” zadeklarowano zadanie formowania kluczowych kompetencji obejmujących kształtowanie światopoglądu naukowego, zdolność i gotowość do stosowania odpowiedniego komponentu wiedzy i umiejętności naukowych do wyjaśniania świata, a także nabywania doświadczenia badania środowiska i formułowania wiarygodnych wniosków na podstawie uzyskanych informacji i zrozumienia zmian spowodowanych działalnością człowieka oraz odpowiedzialności za skutki takiej działalności. Materiał stanowiący treść podręcznika powinien umożliwiać rozwój kompetencji ucznia w obszarze edukacji przyrodniczej, obywatelskiej i historycznej, matematycznej,

informatycznej, technologicznej, społecznej i zdrowotnej. Założenie to jest zgodne z oczekiwaniami stawianymi współczesnej szkolnej geografii, wedle których przedmiot ten powinien integrować nauki przyrodnicze (geografia fizyczna), obywatelskie (geografia społeczna i ekonomiczna) oraz elementy informacyjno-techniczne (kartografia).

Okładka podręcznika, choć zawierająca atrakcyjną fotografię i zastosowany *layout*, ukazująca fragment pasa nadbrzeża morskiego, posiada ograniczony walor edukacyjny, gdyż nie niesie treści uniwersalnej, oczekiwanej do umieszczenia w reprezentacyjnej części opracowania. Oprawa graficzna podręcznika jest stosunkowo uboga, liczba fotografii i innych grafik jest skromna, dość często opis przytłacza elementy graficzne, tym samym nie stanowią one integralnej całości. Pożądana kompatybilność między elementami treści opisowej i wizualizacji graficznej nie została właściwie osiągnięta. Tym samym stawiany cel kształtowania odpowiedzialności ucznia za własne działania, rozwijania poczucia obowiązku, tolerancji, prawdy i wytrwałości w znaczącym stopniu bazuje na szeroko reprezentowanym elemencie opisowym. Determinacja ucznia w osiągnięciu tego celu wymaga dużej pracowitości w dążeniu do wiedzy. Zastosowane rysunki pełniące funkcję uzupełniającą do tekstu mają charakter infantylny, graficznie bardziej pasujący do uczniów szkoły podstawowej niż klasy 7. szkół średnich ogólnokształcących (np. grafiki na s. 5, 143 czy 153). Natomiast zaletą niezbyt licznych dołączonych do podręcznika fotografii jest ich opis wykraczający poza podanie wyłącznie lokalizacji prezentowanego obiektu czy procesu geograficznego. Wewnątrz okładki zostały wykorzystane w umiejętny sposób, na początku umieszczono mapę fizycznogeograficzną świata, na końcu zestawiono wskazania do pracy zespołowej oraz opisy możliwe do przeprowadzenia samooceny.

Głównym celem nauczania geografii w klasie 7 jest rozwijanie wiedzy geograficznej o przyrodzie kontynentów i oceanów, ich integralności i różnorodności warunków naturalnych oraz kontynuacja tematyki geograficznej dotyczącej powłoki Ziemi i jej komponentów. Treść przedmiotu stanowi niezbędną podstawę do zrozumienia przez uczniów roli geograficznej powłoki w życiu ludzi i wpływu społeczeństwa na warunki naturalne. Recenzowany podręcznik składa się ze wstępu oraz 5 głównych rozdziałów.

Rozdział I. "Kartograficzne przedstawienie Ziemi" wprowadza uczniów w tematykę podrozdziałów "Mapy kontynentów i oceanów", "Współrzędne geograficzne" i "Odległości na mapie". Umieszczenie tych elementów na samym początku podręcznika ma na celu rozwinięcie umiejętności korzystania z kartograficznych źródeł informacji odnoszących się do kontynentów i oceanów. Rozdział II. "Główne zasady formowania przyrody kontynentów i oceanów" obejmuje tematy: "Budowa tektoniczna, rzeźba terenu, surowce naturalne", "Klimat",

"Kompleksy przyrodnicze Ziemi", oraz "Rozmieszczenie ludzi na kontynentach". Rozdział III. "Przyroda kontynentów" obejmuje tematy: "Afryka", "Australia", "Ameryka Południowa", "Antarktyda", "Ameryka Północna" oraz "Eurazja". Rozdział IV. "Przyroda oceanów" zapoznaje uczniów z tematami: "Ocean Spokojny, Ocean Atlantycki, Ocean Indyjski" i "Oceany szerokości polarnych". Rozdział V "Uogólnienie" dotyczy informacji na temat rozmieszczenia ludności i rozwoju cywilizacji. Zwieńczeniem podręcznika jest słownik pojęć i terminów geograficznych, dość krótki, zawierający lakoniczne, często jednozdaniowe definicje wybranych terminów. To zestawienie nazewnictwa sprawia wrażenie kompilacji dość przypadkowo dobranych terminów. Nie ma w podręczniku spisu sugerowanej literatury, która jako element uzupełniający, powinna korespondować z treścią zasadniczą.

Elementem porządkującym, wykorzystanym w podręczniku do przejrzystego przedstawienia treści merytorycznych, jest uporządkowanie treści w zaproponowanym porządku, wzbogaconym niewielkimi rozmiarów grafikami o mało zachęcającym wyglądzie. Uwagi te dotyczą przedstawienia materiału faktograficznego, oceny ciekawości zagadnień, możliwych do wykonania zadań praktycznych czy wykorzystania ich do pracy w grupie. Dodatkowym elementem zwiększającym atrakcyjność materiału opisowego jest możliwość skorzystania z wideofilmów ukrytych w elektronicznych linkach. Zaproponowane moduły wzbogacone znakami graficznymi cechuje powtarzalność w całej książce. Tak jak wspomniano wcześniej, zastosowane infografiki nie stanowią nowoczesnej osnowy rozbudowanego w warstwie opisowej materiału edukacyjnego. Elementem graficznym w poszczególnych rozdziałach, powtarzającym się systematycznie, jest zebranie kluczowych zagadnień w ramce nazwanej „Moje notatki”. Grafika ta, zawierająca kluczowy materiał, została wkomponowana w całość rozważań i powieliła w różnych miejscach rolę słowniczka, który i tak został umieszczony na końcu podręcznika (np. w ramce „Moje notatki” na s. 19 zostały zawarte m.in. definicje południków i równoleżników).

Indywidualny wymiar korzystania z podręcznika podkreśla kilka elementów składowych, w tym zastosowanie alfanumerycznych, dwuwymiarowych i matrycowych kodów graficznych QR (ang. *Quick Response*), będących atrakcyjną formą uzupełnienia prezentowanych treści i przenoszących ucznia w dobrane do poruszanej tematyki wizualizacje. W zakresie wykorzystania nowoczesnych technologii recenzowany podręcznik zachowuje pośrednią orientację praktyczną, wykorzystującą nowinki technologiczne, choć korzystając z nich w wąskim zakresie. Elementem pobudzającym uczniów do zaangażowania w przyswajanie materiału i angażującym go w zakresie udzielania odpowiedzi na stawiane pytania jest modułowa część podręcznika służąca pracy praktycznej. W tym zakresie

podręcznik pełni zadanie zeszytu ćwiczeń, w którym pożądane jest wpisywanie w odpowiednie pola tabel odpowiednich odpowiedzi możliwych do uzyskania w wyniku czytania dołączonych map oraz przeważających w opracowaniu materiałów tekstowych. Część podręcznika zbierająca pytania korespondujące z treściami zamieszczonymi w części graficznej i opisowej podręcznika uatrakcyjniła dość monotonną narrację i zmusza czytelnika do wzmożonej aktywności w trakcie lektury przedstawianego materiału. Do wyszczególnienia opisywanych zagadnień zastosowano różne wyróżnienia graficzne w tekście odnoszące się do koloru, wielkości i zapisu literami drukowanymi poszczególnych treści.

Podręcznik *Geografija* wydany nakładem wydawnictwa Ranok rozwija trzy komponenty wiedzy, działań i wartości, z głównym naciskiem na pierwszą i drugą kategorię. Poszczególne części świata prezentowane są w podziale na kontynenty i oceany, a poznawanie świata realizowane jest poprzez czytanie i interpretowanie różnych rodzajów materiałów opisowych oraz map. Drugi komponent dokonuje się przez uzyskiwane interakcje w płaszczyźnie pytanie – odpowiedź, pobudzającej ucznia do wdrażanych działań. Ostatni składnik - komponent wartości - wydaje się najslabiej zaakcentowany. Nie oznacza to, że nie jest w podręczniku reprezentowany, choć subtelnie oddaje miejsce elementom ukierunkowanym na przekazywanie wiedzy i podejmowanie działań. Podręcznik dzięki swej dokumentacji daje uczniom skuteczne narzędzie do zrozumienia znaczenia zdobytych kompetencji dla pomyślnej samorealizacji. Ujęte w podręczniku komponenty wspierają wykazywanie przez uczniów aktywności konstruktywnej wzmacniając i zachęcając do kształtowania odpowiedzialności za podejmowane czyny na poziomie indywidualnym i grupowym. Mankamentem opracowania wydaje się mało aktualny materiał faktograficzny dodany to opisanych tematów, jak chociażby informacja o zapoczątkowanym w 1985 roku zaniku warstwy ozonowej atmosfery bez uaktualnienia tych treści o te, obserwowane w tym zakresie w trzeciej dekadzie XXI w., wskazujące na znaczące zmiany w redukcji wielkości dziury ozonowej i przyczyny tego fenomenu.

Wątki polskie w treści podręcznika

Ze względu na specyfikę materiału szkolnego realizowanego w klasie 7. treści dotyczących Polski jest mało. Jednakże w części poświęconej Antarktydzie w opisie podstawowym oraz dołączonym do zamieszczonej fotografii pojawia się Iwan Zawadowski podpisany jako badacz polarny ukraińskiego pochodzenia i znany potomek kozaków zaporoskich. Można zgłosić wątpliwości do tej informacji, gdyż według W. Fedorczenki w książce „Encyklopedia dworyjanskich rodów”, wydanej w 2001 r., Zawadowscy to szlachecki

ród pochodzący od polskiego szlachcica herbu Rawicz, żyjący na terenie Imperium Rosyjskiego. Najznakomitszy z rodu - Piotr - urodzony w 1739 roku, uczył się w Orszy u jezuitów, później w Kijowie. Dodatkowo warto przytoczyć, że W. Fedorczenko dostał bezpośrednią informację od wnuka Marii Pietrowny Zawadowskiej, potwierdza on, że rodzina pochodziła ze starej polskiej szlachty z Guberni Wołyńskiej. Kontradmirał Iwan Jakowlewicz Zawadowski, przytaczany w recenzowanym podręczniku szkolnym, żył w latach 1785-1833, a za służbę w osiemnastu sześciomiesięcznych morskich kampaniach odznaczony został orderem św. Jerzego 4. klasy. Był uczestnikiem wyprawy Bellingshausena wokół Antarktydy. Po jej zakończeniu wrócił nad Morze Czarne, gdzie pełnił funkcję dowódcy floty dunajskiej. Jego statki odegrały w latach 1828-1829 istotną rolę w wojnie z Turkami (Stanisław Rakusa-Suszczewski, 2007, *Wyspy Subantarktyczne i ślady polskiej obecności*, NAUKA, zeszyt 4, s. 143-147). Jeśli przytoczone powyżej fakty bazujące na badaniach bibliograficznych i przekazach członków rodziny należy uznać za prawdziwe, oznacza to że przedstawiona w podręczniku szkolnym informacja jest fałszywa i przeinacza pochodzenie tego znakomitego badacza polarnego.

Podsumowując, *Geografija* wydana nakładem wydawnictwa Aston to podręcznik szkolny dający szerokie spektrum materiałów opisowych do realizacji programu edukacji geograficznej. Słabością opracowania są nieliczne i niezbyt rozbudowane treściowo materiały graficzne i multimedialne służące rozwijaniu umiejętności przekrojowych, m.in. do krytycznego i systemowego myślenia. Dobrze rozbudowane zagadnienia podsumowujące wiedzę i zachęcające do poszukiwania odpowiedzi służą rozwojowi logicznego uzasadniania własnej opinii ucznia i działaniu twórczemu. Część informacji sprofilowana została do pracy grupowej i ta sprzyja podejmowaniu i wykazywaniu inicjatyw oraz rozwiązywaniu problemów we współpracy z innymi.

Możliwe rekomendacje stronie ukraińskiej wynikające z recenzji tego podręcznika:

- ✓ wprowadzenie w możliwie wszystkich podręcznikach rozwiązań graficznych uwzględniających wykorzystanie nowoczesnych technik informatycznych, obecnych w recenzowanym podręczniku w stopniu zauważalnym, choć niewystarczającym;
- ✓ aktualizacja treści prezentowanych map o nowe, aktualizowane nazwy obiektów geograficznych (w tym podręczniku uwzględniono wiele aktualnych nazw geograficznych);

√ stosowanie na mapach skali liniowej lub liczbowej umożliwiającej dokonanie przez ucznia wyliczeń skutkujących obliczeniem odległości w terenie. W obecnej formie na licznych mapach zadanie to nie jest możliwe do wykonania;

√ kompozycja stron tytułowych z możliwym przekazem merytorycznym, a nie jedynie z uwzględnieniem atrakcyjności wizualnej – recenzowany podręcznik nie wpisuje się w oczekiwane rozwiązanie;

√ zamiana opisu na opracowania graficzne w stopniu dążącym do pewnej równowagi między na ogół bogatym opisem a ubogą warstwą wizualną - recenzowany podręcznik w znikomym stopniu wpisuje się w oczekiwane rozwiązanie;

√ wybór fotografii i innych grafik nie spełnia wymogu komplementarności względem zawartego materiału opisowego. Choć w podręczniku nie brakuje opisów merytorycznych dołączonych do zamieszczonych ilustracji, to mają one często infantylny wydźwięk (np. opis kapibary);

√ znaleziony w treści podręcznika fragment opisujący badacza Antarktydy, badacza któremu autorka podręcznika przypisuje ukraińskie pochodzenie, wbrew faktom bibliograficznym i pochodzącym z przekazów rodzinnych, czyni tę informację godną szczególnego wyjaśnienia, a w przypadku potwierdzenia faktów przytoczonych w recenzji, zmianę tego opisu;

√ dążenie do odciążenia prezentowanego materiału z treści, które zachowują w znaczącym stopniu wymiar opisowy. Wpłynie to na zmniejszenie objętości całego podręcznika – w formie zaprezentowanej do recenzji liczy on aż 320 stron.